

„A tények okainak és az események értelmének megtalálása a cél”

A pályakezdő Kemény Zsigmond eszmerendszere

Nem lehet véletlen, ha egy alkotó pályakezdő és -záró műve ugyanazt a nemzeti tragédiát dolgozza föl. Nem véletlen, hogy Kemény Zsigmond első munkája, a *Historiai töredék* és utolsó regénye, a *Zord idő* témája egyaránt a mohácsi vész körüli évtizedek magyar történelme.

Az 1835. esztendő Erdélyben nem kedvezett az ábrándoknak, annál inkább a józan önvizsgálatnak. Félévtizedes politikai harc első felvonása ért véget a kolozsvári diétán 1835. február 6-án, a császári és királyi dorgálás — kortársi megfogalmazásban: „a bécsi pirongatás” — fölolvásával. Nem akármilyen országgyűlést zavart szét a Habsburg-„leirat”, hanem a fejlődésben elmaradt Erdély számára létfontosságú társadalmi-politikai változások frontáttörésének szánt lehetőségét.

Közvetlenül nem bizonyítható, hogy a gyermek- és serdülőkori csalódások sorozatában „edződött” huszonegy éves Kemény Zsigmondot milyen mértékben sújtotta le az erdélyi országgyűlés kudarca. Elfogadhatjuk e korszakot jól ismerő történetünk, Benkó Samu megállapítását: a negyvenesztendős Bölöni Farkas Sándort például vezetésesebben viselte meg, mint Keményt, az erdélyi liberalizmus első nagy csatavesztése. Az országgyűlés (diéta) szétkergetése mélyen megrázta a haladás minden hívét Erdély-szerte.

A szabadelvű gróf Gyulai Lajost idézzük: „*Februárius 8-dikán*. Mint egy kedves halottnak betakarítása után csak a mély fájdalom maradt meg Diaetánk elosztásával; a követek mennek haza a nélkül, hogy küldöiknek kedves hírt vihethének; »abgebrannt, aber ruhig steht das Haus«, csendesség van a városban, mintha semmi se történt volna, pedig nagyobb mostanság Erdélyt nem érhetne, nagyobb csapás... Sors, meddig fogod még üldözni szeretett Hazánkat, mikor fogod az árulóktól megtisztítani, kik minden bajnak okai... Tehát valósággal igaz, nem álom, constitutionknak darab ideig vége! Éjjeli felébredéseim közt mind azal biztatom magam, hogy forró agyvelőm képzeli csak eltiportatását hazámnak, de úgy van. Estei Ferdinánd főherceg vette által a kormányt, ő fog ma a guberniumban [főkormányzóknak] praesideálni, ő fog hivatalokat tenni-venni, az hírével lehetnek csak marchalis székek; mi marad akkor hátra. Az Isten büntesse mind azokat, kik nyomorúságát okozzák a Hazának...”

Ennyire személyes hangvételű bizonyítéka Kemény katasztrófaélményének nem maradt ránk, levelezését ebből az időszakból nem ismerjük, ekkortájt naplót sem vezetett. Tanulmányaiban viszont részletesen foglalkozik a Kolozsvárott történetekkel: *A két Wesselényi Miklós* (1851), *Visszatekintések Erdély múltjára és gr. Bethlen János politikai pályájára* (1851), *Idősb Szász Károly* (1859). A történetek tárgyilagos bemutatása csak szándék, mert évtizedek múltán is legyűri a történetíró objektivitását a fájdalom. Említett két, 1851-es esszéjében csaknem ugyanazokkal a szavakkal festi 1835. február 6. elsomorító eseményeit. Amikor a történet előadása során az első erdélyi reform-országgyűlés záróülésének bemutatásához ér, előadásmódja drámaian szaggatottá válik, jelezvén, hogy a történetek óta eltelt, komor eseményekben ugyancsak gazdag esztendő, a forradalom, szabadságharc és önkényuralom esztendei alatt sem felelte el 1835 erdélyi tavaszának kiábrándító hangulatát.

Ismeretes, hogy a Szent Szövetség uralmának kezdetétől, 23 esztendő óta nem hívta össze I. Ferenc az érvényben levő (de soha tiszteletben nem tartott) Diploma Leopoldinum szerint évenként esedékes erdélyi országgyűlést. A húsz-harminc éves fordulóján végre összeverődött Erdélyben is egy életképes ellenzék, amely hosszas előkészületek után, gyakran parázs vitákkal zajló megyegyűléseken szerveződött. Különösen Kemény szűkebb pátriájának, Alsó-Fehér vármegyének közgyűlései tettek sokat a reformkori sérelmi politika elveinek kidolgo-

zásáért. A Bethlen Kollégium diáksága, olykor tanárai rosszallását is kihívta, állandó résztvevője a nagyenyedi megyegyűléseknek. Ott van közöttük Szász Károly politizáló professzor pártfogoltja, a kitűnő ellenzéki szónok — majd diétai követ — Kemény Dénes unokaöccse is, a 18-19 éves Zsigmond. Az elégedetlenségnek is hangot adó megyegyűlések hatása hamar megéreződött a kollégiumban. A nagydiákok, 111 aláírással (köztük van a Keményé is) „olvasótársaság“ alapításáért folyamodnak, amelyben majd Széchenyi, Wesselényi, Bölöni Farkas munkáit is olvassák. Ma sem tudjuk bizonyosan, igazak-e a Szász Károly támogatta diák „tudós társaságot“ följelentők állításai: a szabadkőművesség eszméi is fölmerültek volna az összejöveteleken. Akadt tanú arra is, hogy a diákok zárt ajtók mögött arról vitakoztak, „melyik lenne jobb király, Wesselényi-é, vagy Széchenyi?“ (A vádak mindenesetre jelzik a számba jöhető „bűnök“ jellegét.) A diákok többsége a tanáraik között folyó eszmei és pozícióharcban a megtámadott Szász Károly oldalán foglal állást. Kemény tiltakozó beadványt fogalmaz, amelyet 1833 nyarán huszonnyolc társával aláírat. Szigorú kivizsgálás következett. Később huszonketten visszavonták ugyan aláírásukat, mégis a legfelsőbb egyházi hatóság elé került az ügy — ahol aztán elaltatták. A kollégiumtól búcsúzó Kemény Zsigmond még egyszer a diákját sértő, tanártársát följelentő Kibédi Péterfi Albert ellen fordult. Anonim levéllel „tisztelte meg“, amelyben középkorias nézeteit emígyen aposztrofálta: „Gyűlöli és elrejtí, mint bagoly, magát azon jöltévő világosság elől, mely hála az égnek, az emberiség jussáival megedgyezőleg kezdett ezen helyekről elterjedni.“

A következőkben számba vesszük, milyen szellemi útravalóval, milyen nézetekkel, reményekkel, illúziókkal érkezett 1834-ben, kollégiumi tanulmányai végeztével, Kemény Zsigmond Kolozsvárra, a diéta városába.

Tanítványainak bálványá, a polihisztor Szász Károly, aki a kollégium két legfelső osztályában a jog- és államtudományt adta elő, barátjává fogadta tizenhét esztendő tanítványát, Kemény Zsigmondot. „Nevelőm, oktatóm, tanácsadó volt, s védelmezőm akkor, midőn e nemeslelkű tény által helyzetét is kockáztatá vagy legalább nehezíté“ — írja egyik legfontosabb forrásunkban. 1859-es akadémiai emlékbeszédében a hálás tanítvány, a távozása után indult „enyedi jakobinus pörre“ is célozva. Kemény műveltsége, világnézete, emberi eszményképe kialakulásában, a felnötté érés folyamataiban döntő szerepe volt Szásznak. Olyannyira, hogy nézeteinek, politikai állásfoglalásainak számbavételével kulcsot kaphatunk a pályakezdő Kemény eszmerendszerének vizsgálatához.

Ifjúsága legfogékonyabb esztendeiben hozta össze a jószerencse ezzel a sok előnyös emberi tulajdonsággal megáldott kitűnő pedagógussal a sok lelki sérülést elszenvedett, gatlásokkal, komplexusokkal telített, szélsőségekre ugyancsak hajlamos fiatalembert. Aki nagyon korán juthatott Leibniz társadalmi nézeteivel merőben ellentétes konklúzióra: „világunk *nem* a létező világok legjobbika.“ Kemény Zsigmond egész életén át saját emléket szerzett könyörtelen féltestvérei jóvoltából a vagyon utáni hajsza elembertelenítő hatásáról meg a „bunkókráciáról“, a feudális jogszolgáltatás és közigazgatás gyarlóságáról, brutalitásáról. A pénz- és vagyonyűjtéssel szembeni elutasító magatartása a puritán erkölcsű Szász mellett állandósult.

Értékrendjében nem az anyagi javak, hanem a szellemi és erkölcsi kincsek kerültek előtérbe: jellegzetesen nem a földbirtokos arisztokrácia, hanem a saját munkájukból élő értelmiségiek értékrendje ez, amely az 1843 tavaszán elszenvedett, „szegény báró“-volta miatti szerelmi csalódása után válhatott — *Naplójának* tanúsága szerint — véglegessé. Kisgyermekkorára emlékezve írja: „Zalatlán többnyire higánnyal bibelődtem. A réz krajczárokat megevezüstözém. Egészen teljesen volt ez: de én gazdagnak hívéim magamat, ha fehér pénzcsekékkel volt tömve zsebem. Most a valóságért sem tenném ki csak akkora veszélyre is életemet, mint régen ezen álomért. Változik a dolgok becsérőli nézetünk. *Nem vágyom gazdagságra...*“ Ugyanezzel az értékrenddel jellemzi emlékbeszédében tíz évvel később néhai tanárát: Szász ellensége volt az anyagiasságnak, mely „a jólétért az erkölcsi érdekekről megfeledkezik, s az egyiptomi hűsösfazékok mellett nem keresi Kánaánt, az ígéret földjét, és szolga akar lenni ahelyett, hogy szabad lelkű polgárrá legyen... Hirdeté az emberméltóságot, hirdeté a büszkeséget az aljassal, a hódolatot a kivállóval, az alázatosságot a fölöttünk uralkodó erkölcsi renddel szemben... Tanítványai tudták, mert annyiszor hallák tőle, hogy vannak láthatlan és becsül alá nem tartozó szellemi kincsek, melyeket az anyag minden bőségtartalmával nem bír se ellensúlyozni, se helyettesíteni, se feledtetni.“

Keménynek enyedi diákoskodása utolsó három esztendejében a bárói család háza, a „Burg“ mellett második otthonává lett Szászék Kollégium utcai lakása.

Miközben a kultúra, politika, tudomány vagy éppen az etika kérdéseiről beszélgettek-vitakoztak, szerette meg mesterének az övével megegyező intellektuális sajátosságait: az ítéletalkotás, lényeglátás, éles kritika, élénk képzelőerő erényét, s próbálta meg — temperamentuma ellenére — követni a higgadt józanság útjain. Szász Károly megfontolt, józan gondolkodású férfi volt: „szelíd és a benyomásokat könnyen elfogadó kedélye a végteteket nem állhatá.“ *Reformer*. A gazdag kollégiumnak köszönhetően anyagi jólétben élt, társadalmi léte, rangja biztosított volt. Az 1834-es diétára szülővárosa, Vízakna küldi követéül. Társadalmi megbecsült volta miatt is diákjai méltó erkölcsi példaképe.

Irodalomtörténetírásunk Papp Ferenc századunk elején készült alapvető életrajza nyomán ismételi újabban is — például Barla Gyula *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt* című disszertációjában (1970) — Köteles Sámuelnek, erdélyi filozófiai gondolkodásunk jelesének közvetlen hatását Kemény etikai nézeteire. Kemény azonban — Köteles 1831 májusában bekövetkezett halála miatt — legfennebb ha fél esztendeig hallgatta előadásait. Semmiféle filológiai bizonyíték sincs kapcsolatukra, még arra sem, hogy tanítványa lett volna. Ha ezután szövegelemzés alapján netán sikerülne kimutatni a kantianus erdélyi bölcselő hatását Kemény írásaiban, akkor is számításba kell venni Köteles hívének, Szász Károlynak közvetítő szerepét! Természetesen, akárcsak Hegedűs Sámuel, az alsóbb osztályok vezető tanára meg Vay Miklós természettudós, úgy Köteles Sámuel is hozzátartozott a kollégium milióijéhez, ő lehetett a diákok szemében „a filozófus“.

Dolgozatom bejezése után jelent meg az *Igaz Szó* 1975. decemberi számában Vita Zsigmond írása: *Kemény Zsigmond tanulmányai a Bethlen Kollégiumban*. Ebben a szerző Papp Ferencet cáfolva az ún. Sárkány Mihály-féle katalógus alapján kimutatja, hogy „*Ill. B. Sig. Kemény*“ nem 1830, hanem 1831 őszén subscribált, kezdte meg jogi és bölcsészeti tanulmányait — azaz Köteles Sámuel rektorprofesszor halála után félesztendővel. Tehát *nem az 1831. május 26-án elhunyt Köteles Sámuel, hanem utóda, Csorja Ferenc volt Kemény filozófiaprofesszora*.

Nem véletlen, hogy Kemény sehol sem emlegeti tanárai sorában Bethlen Gábor Kollégiumának leghíresebb tudósát, Kötelest. Az egybehangzó biográfiai és filológiai érvek számbavétele alapján, úgy vélem, hogy feltétlenül revideálni kell irodalomtörténetírásunk eddig általánosan elfogadott álláspontját Köteles Sámuelnek az ifjú Kemény eszmerendszerére gyakorolt hatásáról.

Szász hatása viszont bizonyíthatóan döntő jelentőségű. Az sem teljesen véletlen, hogy másfél évtizeddel Szász után ugyanazt az útvonalat követi ifjúkori vándorútján: mindkettejüknél a Bethlen Kollégium után rövid időre Kolozsvár az első állomáshely, melyet joggyakornokoskodás követ a marosvásárhelyi Királyi Táblánál, végül Bécs, ahol a reáلتudományokkal lehetett felső fokon megismerni.

Emlékbeszédében Kemény meleg hangon vall Szász intellektuális hatásáról: megismertette vele nemcsak a kor uralkodó eszmeáramlatait, hanem a klasszikus kultúra értékeit, az egyetemes és a magyar irodalmi nagyságok műveit is. Szász nemcsak polihisztor tanár, ellenzéki vezér, kora egyik legsikeresebb szónoka volt, aki a nyelvtudományban és a matematikában is jeleskedett, hanem az európai politikában járatos, jótollú — és éppen ezekben az években termékeny — közíró is. Akadémiai székfoglalója „a szerzett törvények kútfejeről“ — marxista tudománytörténetünk értékelése szerint — korát európai viszonylatban messze megelőző elméleti alapvetés!

1833-ban kiadott latin oklevélgyűjteményét, mely az önálló Erdély megszűnésének és a Habsburg-uralom kezdetének, a Diploma Leopoldinum keletkezésének történetére vetett világosságot, bosszankodva fogadták Bécsben, mert kézikönyvként használhatta a sérelmi politikát folytató erdélyi ellenzék. Kemény Zsigmond számára *módszertani jelentőségű* is lehetett Szász gyűjteménye: megtanulhatta belőle az írott történelmi források föltárásának és hasznosításának módját. (Első, Martinuzzirol írott regényében ismertként emlegeti a gyulafehérvári Batthyaneum kéziratárát, 1843 végén Toldy Ferenchez intézett levelében pedig arra ajánlkozik, hogy történelmi adatokat keres számára ugyanott.) Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Szász készülő kéziratait megvitatta rendkívül képességű tanítványával! Kemény alaposan megismerhette hát a Lipóti költével keletkezése körüli erdélyi történelmet, mert később, például az ötvenes években írott esszéiben előszeretettel foglalkozik ezekkel az eseményekkel.

Kemény emlékbeszédéből értesülünk arról, hogy sokat vitatták Százzsal a *történelmi jog* nagymestere, Savigny munkái mellett az *emberi érzelem- és ösztönvilág mélységeit kutató* orvos-bölcselő Troxler nézeteit. Tehát már 1834 előtt

Nagyenyeden, Szász iskolájában határozott érdeklődést mutatott a jogtudomány és az orvostudomány, pszichológia, a lelki élet nem mindennapos jelenségei iránt.

Tudomásunk szerint Kemény írásaiban másutt nem hivatkozik Troxlerre, a tőle olvasott nézetek viszont regényhősei lelki mélységeinek, „a sötét érzelmek, vad ösztönök, kétségbevonhatatlan sejtelmek birodalmának“ föltárásában segíthették, befolyásolhatták. Friedrich Karl von Savigny-nak, a marburgi (Poroszország) egyetem professzorának eszméi, melyeket a sérelmi politikus, „alkotmányjogi harcos“ Szász Károlyék elutasítottak, közvetlenül is föl-fölbukkannak Kemény publicisztikájában, például „a *historiai iskolát*“ volt tanára és harcostársa „kodifikációs“ nézetei ellenében megvédő *Erdélyi Híradó*-beli cikkében.

Savigny szerint a jog, a nyelvhez és a népszokásokhoz hasonlóan, nem az Esznek minden korra és népre egyformán „kodifikálható“ képződménye, hanem „a népszellem ösztönszerű terméke, fejlődménye“. Ez a szokásjogra alapozó törvényalkotási szemlélet és módszer ellentétes a jogbölcseleten alapulóval, amely egyes „alkalmas“ törvénykönyvek elveire alapozva, az „eltévelyedett“ gyakorlatot ezekhez visszatérítve igyekezett leszámolni a mindenkori társadalmak ellentmondásaival.

Troxler és Savigny európai tudományos újdonságnak számító tanítása miatt alakult ki az első nézetkülönbség Szász és tanítványa között. (Mindkettejük Enyeden vitatott könyve 1828-ban jelent meg, németül.) Savigny, akárcsak Troxler, a XVIII. század, a saeculum philosophicum, a klasszicizmus—felvilágosodás racionalista gondolatvilágával szemben a XIX. század, a saeculum historicum, az *előretörő romantika* világának képviselője. Az új iránt fogékony ifjú Kemény — mesterével ellentétben — ennek az akár „mértéktelenséget“, diszharmoniót is vállaló eszmeiségnek rajongója.

Kemény romantika iránti vonzódását Bölöni Farkas Sándorral és körével való összebarátkozása 1834—1835-ben, a kolozsvári diéta hónapjaiban, még inkább elmélyítette. A gubernium napidíjas írnoka egyvású volt az enyedi jogász-professzorral, de frissebb ízlésű (a romantika elkötelezettje) és radikálisabb. Naplójának tanúsága szerint a polgári demokrácia híve, aki nem riadt volna vissza a forradalmi változás lehetőségétől sem. Nehéz volna eldönteni, hogy társadalmi helyzete, nehéz ifjúkora vagy nyugati utazása alakította-e Farkas Sándor gondolkodását az erdélyi értelmiségi átlagot ennyire meghaladóvá. 1848-ban Szász is elfogadja a forradalmi átalakulás szükségességét, és képviselőséget, majd kormányhivatalt vállalva segíti a forradalmi kibontakozást.

A nagyenyedi professzor Szász Károly azonban diákkorának ízlését örizte. Kedvenc költője a felvilágosodás korának rokokó hangján szóló Csokonai — és részben Vörösmarty, de Kölcséyt vagy akár a magyar romantika második szakaszát, azt az irányzatot, amely 1830-tól éppen a liberális nemesség reformküzdelmének támogatását vállalta, nem kedvelte. Temperamentumának is inkább megfelelt a fegyelmezett-fegyelmező klasszicizmus, mint a Wesselényi-féle vulkanikus „romantikus“ személyiség.

Szász Károly jogászprofesszor képviselte „a *jóltevő világosság*“, a *felvilágosodás* tiszta eszmeiségét a nagyenyedi kollégiumban. A társadalomról alkotott nézeteinek kialakulására elsősorban Montesquieu hatott, noha D’Alembert, sőt Diderot, Voltaire és Rousseau tanításaira is hivatkozik, az angol elődök közül pedig Bacon és Locke államelméletét hozza szóba némelykor. Első önálló könyvében, az *1831-ik esztendő történetei* (Kolozsvár, 1832) az oknyomozó történetírás és az angol mintájú alkotmányos monarchia híveként mutatkozott be. Montesquieu tanítása valósággal átitatta művét. (A tanítvány már készülőfélben olvashatta tanára munkáját, amelyet 1859-ben, tehát közel három évtizeddel később is, elismeréssel emleget. Kemény sokaktól csodált politikai horizontjának kialakulásához, a hazai történelem európai gyökereinek mindenkori gondos föl kutatásához bizonyára Szász munkája is indítékul szolgált.)

Montesquieu *Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól* című műve 1803-ban jelent meg magyarul. Szerzője, a korábbi gyakorlattal szakítván, a történelmi eseményeket vallási nézetektől függetlenül értelmezte, ezek helyett ésszerűnek tűnő, egzakt megközelítési módot kezdeményezett. Kiemelte a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom megosztottságának jelentőségét. Szerinte a hódító háborúk következményeként — „az erők és erények egyensúlyának“ megbomlásával — kezdődött a romlás: a vezetőréteg hatalmának, fényűzésének növekedése, a nép nyomorba jutása, az erkölcsök lezülése. Az *Elmélkedéseket* saját társadalmára gondolva írta, a Bourbon abszolútizmus helyett képviselői alapon álló, angol mintájú alkotmányos monarchiára vágyva.

Montesquieu főművét, *A törvények szellemét* is olvasták nálunk, előbb németül, 1751-től latinul, 1833-tól magyarul is. Többek közt a hatalom megosztásának

előbb említett elve is inspirálta már a XVIII—XIX. századforduló erdélyi diétáin a sérelmi politikával először kísérletező rendeket.

Nincs bizonyítékunk arra, hogy Kemény már kollégista korában olvasta volna tanára kedvenc francia íróját. Tőle tudjuk viszont, hogy megvitatták együtt Szász kézíratait, s ezért bizonyosnak vehetjük, hogy még Nagyenyeden, 1834 előtt megismerkedett Montesquieu eszméivel. Az első ránk maradt, *Históriai töredék* című, 1835—1836-ban írott munkájában — amelynek bevezető részéből készült *A mohácsi veszedelem okairól* címen, az *Erdélyi Híradó*ban közreadott tanulmány — „az erők és erények egyensúlyának“ megbomlásával, az oligarchák hatalmának megnövekedésével, széthúzásukkal, a nép nyomorba jutásával: csupa Montesquieu-érvvel magyarázza a XVI. századi Magyarország „hanyatlását“.

Baffy Dezső (*Montesquieu hatása a fiatal Kemény gondolkodására*. Studia Litteraria, 1969. 109—120.) megállapítja: „Kemény a jelen társadalmi problémáit, az aktualitásokat is, gyakran a histórián keresztül igyekszik megközelíteni [...] egyik kedvenc analógiája pl., hogy a reformkorszaki Magyarország (és Erdély) helyzetét azonosítja (!) a Mohács előtti idők pártvillongásokkal, a katasztrófa sejtelmével terhes légrével... Ez az élmény, melyet Barta János szavaival Kemény »Mohács-élményének« nevezhetünk, legélesebben a *Korteskedés és ellenszereiben* fogalmazódik meg, de ez indukálta a *Históriai töredéket* és *A mohácsi veszedelem okairól*t, s közvetve találkozunk vele az *Élet és ábránd*ban is.“ A továbbiakban Baffy bebizonyítja, hogy a *Korteskedés és ellenszerei* (1843) lapjain saját fordításában idézte Kemény az *Elmélkedés* egyes részleteit.

Montesquieu történelemfelfogása tehát nem alkalmilag, hanem tartósan és mélyrehatóan befolyásolta Kemény gondolkodásmódját.

Rousseau hatása is színezte Kemény és kortársai fölfogását. Szász például a genfi filozófustól (vagy Széchenyitől) ihletődve a társadalmat mint kötelességen alapuló jogviszonyt értelmezi. Rousseau több alapvető nézetét elfogadja, így: „a népfelség elismerése“, „a népek természetes joga“ s más tanításokat. Az utóbbi szellemében, 1848-ban a magyar nyelv szélesebb körű használata mellett az erdélyi románság nemzeti jogai érdekében is szót emelt. Javasolta a román vezényleti nyelv használatát egyes katonai egységeknél.

Az osztrákbárát jogsértőkkel szembeni politikai harc a harmincas évek első felében elterelte Szász Károly figyelmét a társadalmi alapok vizsgálatáról: jogász és nem *közgazdász-szociológus* szemével látta a világot. Benkő Samu *A fiatal Kemény Zsigmond és Naplója* (1966) című tanulmányában tanár és tanítvány szemléletmódjában megfigyelhető fontos különbségre figyelmeztet: „A társadalmi tenivalók felmérésében Kemény az előtte járó nemzedékkel ellentétben nem a jogtudománynak, nem is a bölcselotnek, hanem a közgazdaságtannak juttatja az elsődleges szerepet.“

Kemény Zsigmond közgazdasági műveltségének kialakulását, adatok híján, nem tudjuk időhöz kötni. Mindenestre figyelemre méltó, hogy Széchenyi gazdasági reformtörekvései nagy rokonszenvet keltettek Nagyenyeden: „Halhatatlan könyvei Méltóságodnak fel ébresztették a Magyar Nemzetet százados álmából...“ — írják Alsó-Fehér megye rendei 1834 áprilisában Széchenyinek.

Széchenyi István gazdasági-társadalmi-gondolkodásbeli-erkölcsi változásokat sürgető eszméi meg az Európa-szerte divatos liberalizmus eszmeisége telítette az erdélyi reformerek gondolkodását. Eszerint a társadalom belső feszültségeinek forradalommentes levezetése érdekében a nemességnek vállalnia kell a jobbgyreform végrehajtását. Politikai téren a jobbgy törvény előtti egyenlőségének és hivatalviselési jogának biztosítása meg a közteherviselés bevezetése a feladat, valamint polgári szabadságjogok törvénybe iktatása. Széchenyi elképzelése szerint — amelyet Szász is magáévá tett — ezeket a változásokat lépésről lépésre a bécsi udvarral egyetértésben kellett volna végrehajtani, míg Wesselényi arra hajlott, hogy nélküle vagy akár ellenében.

Ezt „a »népképviselési« alapon álló angol alkotmányos“ liberalizmust vállalta Szász Károly, és ennek a Kelet-Európában leghaladóbb politikai programnak az elfogadására nevelte tanítványait.

A magyar liberalizmus programjának sajátosságára figyelmeztet Trócsányi Zsolt: „együtt lép föl a nacionalizmussal, a liberális programban helyet kap a nemzeti nyelv és kultúra jogaiba iktatásának, majd uralmának követelése.“ (*Wesselényi Miklós és világa*, 1970.)

Az ellenzéki nemességre hárult a liberális reformok végrehajtása. Feladatának teljesítését a Habsburg-birodalmon belüli, sajátosan felszég államforma: Erdély „önálló“ Nagyfejedelemség, valamint az etnikai megosztottsággal nem számoló, anakronisztikus rendiség: a román néptömegek jogfosztottsága — jelentősen

megnehezítette. A „szerves társadalmi fejlődés” útját választó erdélyi nemzeti ellenzék nem vállalta a vázolt liberális program maradéktalan és következetes megvalósítását: nem ideológiai eszmeközösség, hanem a megyegyűléseken kialakult *sérelmi politika* tömörítette őket egy táborba. Az ellenzék nem rendelkezett egységes stratégiai-taktikai elképzeléssel. Vezetőik „erős”, autarkikus személyiségek mind mánások, nagybirtokosok — egyedül Szász Károly az alkalmazott közöttük. Az országgyűlés megnyitásának küszöbén váratlanul elhunyt Kendeffy Ádám, „a vándor patrióta”, Wesselényi és Kemény Dénes a radikálisabb, Bethlen János és Szász a mérsékeltabb. Talán Wesselényi, aki ekkortájt a többi vezető fölé kerekedett, mérte föl közülük teljes mértékben és következményeivel a társadalmi változtatásnak, az úrbérendezésnek, az adózó nép sorsa jobbításának elkerülhetetlen szükségességét, s lát előre az államszerkezet változását illetően — 1848 tavaszáig.

A megyei gyűléseken elért sikereik megszedítették az ellenzékiek többségét: kezdték semmibe venni „a törvénytelen hatalom” utasításait. Több megye megtagadta a hadsereg létszám-kiegészítését, megakadályozták az embertelen katonafogdosást, visszautasították néhány frissen kinevezett aulikus főtisztviselő hivatalba iktatását, s néhol kézbe se vették a fő kormányzók küldte rendeleteket. E sikerek miatt sokan már úgy érezték, közel van a győzelem, a gyűlölt, „igazságtalan” uralom bukása.

Bécs megpróbálkozott ugyan a szükségállapot bevezetésével, de végül a növekvő társadalmi feszültség levezetése érdekében engednie kellett. Eleget téve a közóhajnak, 23 éves szünet után összehívta az erdélyi országgyűlést.

A hatalom pillérei mintha roskadozni kezdtek volna. Lengyel menekültek tüntek föl itt-ott. A kolozsvári utcák embere — elsősorban a diákság — rebellekedik a megszállók módjára viselkedő katonasággal szemben, amely fegyvert használ: belelő a tömegbe. A naplóíró Gyulai gróf további vérontástól, forradalomtól fél. A diétára gyülekező tekintetes karok és rendek azonban még lázál-mukban sem terveznek *államforma-változtatást*. A reszpublika gondolatától „tartózkodás” az emberöltővel korábbi első magyar köztársasági mozgalom (Martino-vics) bukásának riasztó tanulsága emlékével, a Szent Szövetség sötét árnyékában — érthető. A honorációrok, a népi származású értelmiség között azért akad egy-két kivétel. Nagyenyeden, még 1831-ben egy franciából fordított forradalmi röp-iratot terjesztenek, amely nem kevesebbet állít, mint: „A revolúciók tehát szükségesek, sőt becsületökre azt kell mondanunk, hogy források nemes érzés és a közjó kívánása.” Bölöni Farkas Sándor ekkortájt iktatja följegyzései közé a francia júliusi forradalom alkotmányát, majd az Amerikai Egyesült Államokét is. Az utóbbi napvilágot is lát, éppen a diéta idején Kolozsvárott, az *Utazás Észak-Amerikában* lapjain! Persze a diéta szónokai közül egyiknek sem jut eszébe a könyv nézeteit követársai elé vinni. Még az állami függetlenség is elérhetetlen, szóba sem hozható vágyalomnak tűnik. Nem mintha a Habsburg-iga elfeledtette volna az Erdélyi Fejedelemség emlékét, mégis az ír meg a lengyel szabadságmoz-galmak leveretése nem példára, hanem csak megyegyűlési együttérzési nyilatkozatokra ösztökéli a reformkor legjobbait.

A *társadalmi-gazdasági kérdések másodlagosak*, sajnos. Pedig a Habsburg-hatalom is, részben gazdasági megfontolásból, részben a magyar birtokos osztály féken tartására föl kívánja lazítani itt, a Birodalom egyik legelmaradottabb részében a hűbéri viszonyokat. Az ellenzék és Bécs reformszándéka alapjaiban különbözött. A nemesség vezető szerepének, gazdasági erejének megőrzésével ol-dana a termelés fejlődését béklyózó kötöttségeken. Az egymást követő „rossz” termések, a nyomukban járó éhínséggel a legmakacsabb kétkedőket is rádöb-benthetik a földművelés elmaradottságára. A központosításra törekvő hatalom viszont csupán olcsó nyersanyagforrást és jó áruapiacot lát a távoli tartományban, ahol a mindig kellemetlenkedő nemességgel és a „megbízhatatlan” határőr szé-kelyekkel szemben nem elég biztos egyensúly a szászok császárhű tömbje, tehát a többségben levő román tömegek — nagyrészt jobbágyok — rokonszenvét kí-vánja biztosítani az ügyis kikérülhetetlen úrbérendezéssel. Metternich kancellár a régóta bevált „oszd meg és uralkodj”-elv híve...

Az erdélyi *kormánypárt* (pontosabban: az aulikusok) számbeli kisebbségben lesznek a diétán, noha példátlanul földuzzasztották Bécsben (és a kolozsvári fő-kormányzéken) a királyi meghívottak, a regalisták számát. Soraikat az alkot-mányellenesen kinevezett főtisztviselőkkel is gyarapították. Ők az uralkodóház, a fennálló rend feltétlen hívei, kezükben van Erdélyben a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás. Elveikkel hatalmukat, jövedelmeiket védik. Helyzetüket megkönnyíti, hogy a hatalom birtokában, várfalakon belül harcolnak. A taktikán sem kell gondolkozniuk, tennivalóikat előírja a bécsi udvar és a kancellária. A hatalom, amelyik bármelyik pillanatban királyi leirattal, az erőszak szavával

dönthet a vitában. Még el sem kezdődött a csata, Kolozsváron máris széltében suttozják: nem lesz hosszú diéta, a király szétoszlatja.

Megemlítendő, hogy a gyűlés alkalmára feljött Kolozsvárra a fiatal román értelmiségiek jelentős része is, akik — minthogy a románság nagy többsége jobbagy volt — radikális álláspontot képviselt, még akkor is, ha egyikük-másikuk államhivatalt viselt.

Az *ellenzék* (oppozíció) többségben van, mert a követek jó részén kívül a regalisták közül több is hozzájuk húz. Sőt, még a hét száz szék néhány követe is mintha velük rokonszenvezne. Eléggé elkeseredettek, majdnem mindegyiküket elszenvedett igazságtalanság teszi elszánttá. Eléggé lelkesek, mert helyenként a megyegyűléseken sikerült legyűrniük az aulikusokat. A diéta összehívásának tényét győzelemként értékelik. A megyék küldötteinek jó része az általánosan elfogadott liberalizmus eszméiségének politikai következményét, a kulcsfontosságú úrbérrendezést azonban elutasítja. A székelyek sem egységesek: Marosszék, ahol sokkal inkább kialakult a feudális nagybirtok, mint a hegyesebb vidékeken, hagyományosan és hírhedten maradi. A regalista ellenzékietek a királyi bizalom béklyózza, a követeket pedig az állásfoglalásukat, szavazatukat meghatározó instrukciók, amelyekkel a rendi kiváltságait féltő megyei hangadók biztosították be magukat a „túlzott“ haladás ellenében. Persze, születnek haladó, radikális követi utasítások is: Közép-Szolnok vármege közgyűlésén, Zilahon Wesselényi vezeti az utasítást szerkesztő bizottságot, s az elkészült instrukciót aztán elküldik „valamennyi magyar és székely törvényhatóságnak, szabad királyi és más követküldő városnak“.

Az oppozíció serege járatlan a politikai hadviselésben. Nem ismerik a tábor, a párt fegyelmét, sokfelé húznak. A megyei követek gyengéje az úrbérrendezés, a székelyeké önálló rendiségük álma, az oktan szeparatizmus: külön nemzeti gyűléseket óhajtanának tartani jó néhányan, és persze külön tisztségviselőket választani-választatni. Jellemző egyikük-másikuk magatartására, hogy az országgyűlés alatt, például 1835. január 28-án „a felett veszekedtek, hogy ki legyen a székelyek külön, nemzeti gyűlésének elnöke, választott-e, vagy mint eddig, az Anyaszék (Udvarhelyszék) főkirálybírája“ — olvassuk Gyulai Lajos naplójában.

Túl sok a vezető. S köztük csak egy — Wesselényi — rendelkezik „parlamentti“ tapasztalatokkal, járván a pozsonyi diéták üléseit. Időnként mintha Kolozsváron is ő, „a magyar liberalizmus nagy teoretikusa“ lenne az igazi vezér. A diéta alatt robban be Kolozsvárra két évvel korábban befejezett könyve, a *Balítéletekről*, amelynek utolsó fejezete, az *Erdély mostani helyzetéről* című, mint-ha a kolozsvári országgyűlés ellenzéki követeinek szánt igazi program volna. Sajnos azonban, ez sem több, mint az ismert sérelmek összefoglalása. (Kérdés, hogy az úrbérrendezés ügyében elkötelezett Wesselényi miért adta föl elveit a megvalósítás küszöbén. Jellegzetes formája ez az erdélyi liberalizmus „tudathasadásának“: beszéltek, beszélgettek róla, de nem csinálták...).

A pozsonyi diéta alsó táblájának ellenzéki vezére, Wesselényi egyre népszerűbb Erdély-szerte. Sokfelé látják ezen a reménytelen tavaszon. Utazik, hatalmas erőbedobással szervez. Mindenütt gyűléseket tart az oppozícióval. Eléri, hogy Szatmártól Dobokáig az ő bizalmi embereit választják Kolozsvárra követnek. Őt magát Udvarhelyszék is megtiszteli egy mandátummal, Kézdivásárhely és Marosszék telekkel ajándékozta meg (Makfalván), hogy birtokosként beleszólási joga legyen ügyeikbe.

Ettől a herkulesi természetű, szentori hangú, rettenthetetlen bátorságú férfiútól várják a választók: a megyék, székek, városok köznemesei, közsékelyei, hogy győzelemre vezesse az ellenzék követeit, sokasodó gazdasági-társadalmi bajaik megszüntetését. A „győzelem“ tartalmával egyelőre nincs gondjuk. A két párt között tehát sok tekintetben hatalmi harc is folyik. A fő kérdés nem a *mit?*, hanem a *miként?* és főleg a *kinek érdekében?*

1834. május 26-ára hirdetik az országgyűlés megnyitását. Fölkészült erre a szórakoztató ipar is. A Redut új bérlője, Biasini mindent megtett a követek igényeinek kielégítésére. A színházban Lendvay játssza a *Bánk bánt*, amelynek ez a második, a kincses városban az első előadása! Egressyt is dicsérik a *Hamlet*-ben. A romantika meghódította a színpadot, igaz, „a hátsó bejáraton“: Hugo *Hernani*ját, a cenzor megtévesztése végett, *Marius* címmel adják. Színházi intrika is izgatja a kedélyeket: Déryné elmarják társnői... A táncmultságok egymást érik. Táncol a ...diéta. Zajlik a társasági élet a szalonokban. Be-benéz a kaszinóba a politikai teoretikusnak is jeles író, Bölöni Farkas Sándor, meg az öreg Zeyk Dániel, aki még 1829-ben, elsőként követelte volt a diéta összehívását, a naplóíró Gyulai gróf és még sokan mások. A falusi és kisvárosi élet után Ke-

mény Zsigmond élvezi ezt a mondén nyüzsgést. Sokfelé látják, persze legtöbbször Szász Károlyék társaságában. De megállja helyét Bölöni Farkas Sándor, Szentiváni Mihály, Brassai Sámuel, Jósika Miklós körében is. A sajtó vonzza, de egyelőre nem ad kéziratot az *Erdélyi Híradó* új iránt kevésbé fogékony szerkesztőjének, Méhes Sámuelnek. Első írása, a kesernyés *Gondolatok*, majd három év múlva lát napvilágot, 1837 decemberében, a *Híradónál* haladóbb *Nemzeti Társalkodóban*.

Papp Ferenc számolta össze, hogy a Kemény család 11 tagja vett részt a diétán, öt mint királyi hivatalos, hat választott követként, köztük a már többször emlegetett Kemény Dénes. Az ifjú Keményt Enyeden mutatták be Wesselényinek még 1835 első napjaiban.

Széchenyi munkatársa, Kovács Lajos, aki az országgyűlési ifjak körében, Kolozsvárott ismerkedett össze a húszesztendőes Keménnyel, még évtizedekkel később is csodálattal emlegeti, mennyire világosan vázolta előtte az erdélyi politika eléggé összekuszálódott erővonalait.

A bécsi udvar is fölkészült a kolozsvári diétára. Meghatározza a napirendet, amelyen helyet kap az *úrbérrendezés* előkészítése. Ez, valamint a *főtisztviségek megválasztásának* kitzítése megosztja az ellenzéki tábor.

Látszólag ezután is Wesselényi a kezdeményező: szűk körű vezérkari megbeszélések tucatjait tartja, a diétát megelőző, előkészítő gyűléseken is lelkesedéssel fogadják javaslatait. Bécs azonban a diéta napirendjével kifogta a szibói báró vitorláiból a szelet: a három legfontosabb kérdés közül kettőt ő tűzött napirendre. Az úrbérrendezés előkészítésének szorgalmazásával kényes helyzetbe hozta a rendiség előnyeireh ragaszkodó követeket: ha elutasítják, szembekerülnek nemcsak az udvarral, hanem a jobbágytömegekkel — és többségük saját liberális eszmevilágával is. Ha pedig elfogadják, Bécs „szekértolóiként” le kell mondanuk egész eddigi politikájukról, a sérelmi oppozícióról, s többségük a kezüket megkötő követi instrukciók miatt, a diétán való további szereplésről is.

A defenzívába kényszerített ellenzék kitart kezdetben vezére mellett, noha megosztottsága kétségtelen: a pozíciókra áhítózők a főtisztviségek megválasztásának napirendre tűzésével, a cél közelében érzik magukat, tehát kompromisszumokra hajlanak. Wesselényi apró sikerei csak arra jók, hogy az oppozíció zűrhullását késleltessék.

A diéta ünnepélyes megnyitása előtti nemzeti gyűlésre szállingózó követek május 26-án zárva találták az „országos termet”. Kemény *A két Wesselényi Miklós* (1851) című esszéjében így eleveníti föl a történeteket: „A kitűzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormányzék [a Farkas utca sarkán, az egyetem helyén] udvarára siettek, hol a háttérben az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett. — Nehány perc alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lön. — Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul. — Az zárva volt. — A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormányzolgák részéről elkötvetett hanyagságnak gondolták. — Küldözének a fölnyitattas végett. — De az ablakokból és ajtókból egy arc sem mutatkozott. — A mellékszemélyzet eltűnt. — Kihaltak látszék az udvar. — Wesselényi öklével döngteni kezdé az ajtót. Minden útésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy életet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról és azok feleletre vonása iránt. — A Kormányzék udvara népgyűléssé vált, melyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.”

Végül a gyűlést a Farkas utcai templomban tartották meg. De ez eredményt éppen úgy nem hozott, mint az utána következő ülések sem — szám szerint 67! Az aulikusok egyre gyengébbek. A magukra, becsületükre valamint is adó mágnások rendre köszönnnek le hivatalaikról, de az oppozíció tábora is összezilálódott. Wesselényi két feladatot tűz ki számukra: az országgyűlés színe előtt számba venni a sérelmeket. Ezt nem sikerül kiharcolni. A másodikat: az úrbérrendezés megtárgyalásának elhalasztását, elodázását — igen. De vereséggel feléró „siker” ez, a liberalizmus gazdasági-társadalmi programjának nyílt föladása. Az erdélyi jobbágyok többsége román — az úrbérreformnak nyilvánvaló nemzetiségi vonatkozásai vannak, a kérdés tárgyalásának elodázása nyilvánvalóan erősen ártott a román tömegek érdekeinek. Bécsben ezt már régen fölismerték. Ezek után egyszer s mindenkorra kicsúszott Erdély társadalmi fejlődésének irányítása a birtokos osztály kezéből, maguk engedték el a gyeplőt, történelmi jellegű mulasztást követtek el — népükkel és saját osztályukkal szemben is. Az úgy tanulsága egyetemes érvényű: a gazdasági, társadalmi, politikai haladás vállalása nélkül egyetlen osztály vagy réteg sem képes biztosítani vezető szerepét, hatalmát.

Egyre jobban kiütöközik a vezér alkati fogyatékossága, indulatai minduntalan eluralkodnak rajta. Összevész sorra minden ellenzéki vezetővel. A diéta színe

előtt zajló, meg-megisméltódo *belső viták* napról napra gyengítik az ellenzékét. Pedig többségük révén látszólag szinte minden akaratumk szerint történik. Ki tudják erőszakolni két diétai felirat útnak indítását Bécsbe, az udvarhoz. A második, amelynek megszövegezését Kemény Dénes és Wesselényi vállalja, sorra veszi a „sérelemeket“, de egy szót sem ejt az adózó nép érdekében, sőt azt bizonygatja, hogy az adó közvetve a nemességet sújtja: „mentől nagyobb az adó, annál kisebb lehetvén a robot.“

Az udvar nem enged a formai kérdésekben, a kolozsvári deputációt a király csak magánkihallgatásn fogadja — és megróvásban részesíti. Az udvar október végén elhatározza a diéta feloszlátását, csak az alkalomra vár. Wesselényi zajos tanácskozásn az országgyűlési napló kiadását szorgalmazza, majd egy hónapon át meggyűlésről meggyűlésre siet. Közben nyilvánvalóvá válik Kolozsvárott: az ellenzék megbukott. Vezérei egymással, s nem ellenfeleikkel hadakoznak. A diéta január 22-i ülésén Wesselényi rosszhiszeműséggel vádolja a választás kérdésében a guberniummal kiegyezésre hajló Szász Károlyt. Szász nagy beszédben utasítja vissza a „mala fides“ igaztalan vádját. A kortársak, a követek tisztánlátását jellemzi Gyulai Lajos naplóbejegyzése: „A nagyobb rész Szász Károly vélekedésén van, és félni lehet, hogy ezek győztesek lesznek; még harminc egyén van felírva, kik beszélni akarnak. Alkalmasint tudni lehet a véleményeket a konferentiákról és a nemzeti gyűlésből... Mikor Wesselényi kifejtette, hogy a gubernium nem választhat, a hallgatók neki adtak igazat, de tegnap Szász Károlynak, ki az ellenkezőt magyarázta. Mert mind a ketten a bámulásig szépen beszéltek.“ A választás aztán elmaradt...

Végül is Wesselényi nagy gesztussal próbálja fölrázni az ellenzékét: szétosztja a cenzúra engedélye nélkül nyomott országgyűlési naplót.

Gyulai írja: „*Januárius 30-dikán*. A tegnapi legszébbiek volt a folyó országgyűléseknek. Wesselényi Miklós, a betiltott és hasztalan várt naplóra nézve, melyre az engedelem csak nem jött, tettel kívánta bebizonyítani azt, hogy egy országgyűlésnek van hatalma tulajdon sajtóval nyomtatni, s van hatalma arra, hogy egy ily sajtóval rendelkezhesse. A legnagyobb titokban vett egyet, azzal sajátkezűleg egy ívet a naplóból éjszakának idején kinyomatott, és a tegnapi gyűlésen sok példányban elosztott az Ország rendei közt. Szép látás volt azon elragadtatást látni, mely a rendeket azon szempillantásban áthatotta, mikor Wesselényi mondta, hogy neki sajtója van, vele nyomtatott, és ezen sajtót az országgyűlésnek szabad használatra ajándékozta. Az egész terem, úgy szólva, megföhéredett a sok fehér laptól, mely mindenkinek kezében ki volt terítve... Meg kell jegyezni, hogy tegnap az ajánlott sajtó elfogadásának jeléül mind felkeltek, csak Jósika Samu nem, kit mintha leszegeztek volna, még keményebben ereszkedett székébe és vele együtt még Balla Mihály, Gál Domokos és Malom, kik hasonlóan ülve maradtak, s a két utóbb említett mindjárt el is távozott referálni a katolikus püspököknek. Cserei se kelt fel, úgy szintén Bethlen Pál, ki azt mondta, hogy őrve is elfogadja. Az ülök között volt még Bánffy Ádám, Haller László, Kozma Pál és Nopcsa László. Mikor Teleki [Domokos] a nagy minoritást felszólította, hogy már ők álljanak fel, kik el nem fogadták, csak Nopcsa költ föl, azt mondta, hogy ő nem szégyenli véleményét felállításával is bizonyítani... Voltak még olyanok is, kik nem tudták, mit csináljanak, hol felállottak, hol leültek, ezek a legszánandóbb emberek, szél fújta után fordult köpenyegek; miserabilis ember az olyan, aki nem határozott.“

Az ifjúság fákljavilágnál, éjjelizenével köszönti szállásán a vezért, aki hosszan válaszol: a sajtószabadságról beszél.

Estei Ferdinánd riadókészültségben tartja a katonaságot. Február 6-án pedig — egy héttel azelőtt kelt — királyi leirat szétkergeti a diétát.

Bevezetik a katonai közigazgatást, Estei Ferdinánd teljes katonai pompával veszi át a parancsnoklást a guberniumban. Elhatározzák a besúgóhálózat bővítését. „Napról napra ürül ki Kolozsvár“ — írja Gyulai...

Vesztesként távozik a csatáerről a liberalizmus programját nem vállaló erdélyi „liberális“ ellenzék. De a kormánypárt sem triumfál. A becsületükre kényes politikusaik tömegesen mondanak le állásukról. Akik maradnak, többnyire selejtemberek: a közigazgatás, bíraskodás rosszabb lesz, mint valaha. Mindenki úgy érzi, hogy a diéta bezárásával nagy alkalom veszett el. Ki tudja, mikor lesz a következő? Vajon újabb negyedszázad múlva? Mi volt a vereség oka? Vajon kikérülhetetlenek a vereségeink?

Wesselényit perbe fogják, megidézi a Királyi Tábla Marosvásárhelyre az országgyűlési napló miatt. A szatmári meggyűlésen mondott — és szándékosan „félrehallott“ — beszédéért is bíróság elé citálják. Főlivelő politikai pályája, ellenzéki vezér szerepe börtönben ér véget. Szász Károly visszatér Enyedre, ahol

folylék tovább a hajsza ellene. „Enyedi jakobinus-per“. Tanítványa sem kívánatos személy Bethlen Gábor iskolájában.

Szépirói feladat lenne bemutatni a huszonegy esztendő Kemény Zsigmond lelkivilágát 1835. február 6. után, amikor megannyi honfitársával együtt elvesztett illúzióit temette. Gyermekkorában csalódott rokonaiban, féltestvéreiben. Megtanították gyűlölni a vagyon utáni hajsztát. Elszenvedte a feudális hatalom erőszakszerveinek brutalitását. Aztán újabb csalódásokkal szolgált a kollégium, ahol a Péterfi Albert-féle tanárok voltak többségben — meg az aláírásukat visszavonó diáktársak. A politikai változások reményét Szász Károly plántálta el lelkében. A diéta csödjé eltemette ezt a reménységet. De nem kételkedik eszméiben: húszéves korára nemcsak személyisége, hanem eszmerendszere is állandósult.

Élete végéig liberális reformer marad. Eszmerendszerének, ízlésvilágának egymást kiegészítő alkotóelemei: a romantika és a felvilágosodott racionalizmus: „a tények okainak és az események értelmének megtalálása a cél.“ A természet-tudományos szemlélet ugyancsak életreszólóan alapja sajátos oknyomozó gondolkodásmódjának és emberszemléletének. A lelki élet nem romantikus érdekesség számára, hanem az emberi szervezet megfigyelhető, leírható működési formája.

Volt mit megfigyelnie a kolozsvári diétán! Elég, ha három országos ülést idéz föl emlékezetében, mintha máris világosabb lenne a történetek „okkútjeje“. Május 26.: az elmaradt megnyitó ülés helyett patetikus „nagyjelenet“ a főkör-mányzószék udvarán, a bezárt gyülesterem ajtaja előtt. Január 22.: a leglehangolóbb jelenet. Vajon ki a rosszhiszemű, Szász-e, avagy Wesselényi? Január 29.: az országgyűlési napló szétosztásának napja. Csak Nopcsa áll föl Wesselényi ellen, a többi aulikus, mint szél fúta köpönyeg...

A jövő, a tragikus vétségek elkerülése érdekében meg kell találni a bukás okát. Előbb az összefüggések felszíni rétegeivel próbálkozik: az ellenzék belső meghasonlása vezetett a bukáshoz. Valós, de nem teljes magyarázat. Aztán rejtettebb okokra derül fény: az ellenfél helyzeti előnye meg a csapdának szánt napirend. De talán az utolsó a legfontosabb: a sérelmi program időszerűtlensége. Mindezt tetézte Wesselényi voluntarista taktikájának átgondolatlansága. A diéta után, a Teleki Téka olvasónaplójának tanúsága szerint, megfordul Marosvásárhelyen, majd néhány jó német és latin történelmi munkával meg oklevél-kiadvánnyal (amelyeket talán Szász kölcsönzött neki) édesanyjához, Magyarokapudra vonul, hogy a történelem segítségével önvizsgálatot és számadást készítsen. Mohács után, Mohács miatt vészett el minden. Sőt: Mohács nélkül nem lennének Habsburgjaink! Természetes tehát, hogy a XVI. századi történelmi sorsforduló vizsgálata a feladat. Munkája — akárcsak Bölöni Farkas Sándornak, barátjának hasonló, ugyancsak Mohácsot vallató kísérlete — töredék, „históriai töredék“ maradt.

Kemény Zsigmondot a „Mohács-élmény“ aztán elkísérte pályája végéig. Korának történelme elég okot adott az ismétlődő önvizsgálatra.

Gyárfás Jenő: Öregasszony

